

АВТОРСКА АТРИБУЦИЯ И РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ: ПО ПОВОД „ПОВЕСТЬ О ПЕТРЕ И ФЕВРОНИИ“

АЛДА ДЖАМБЕЛУКА-КОССОВА (Рим)

В почти пустинната празнота на женската светост в руските земи¹ образът на Феврония — Ефросиния от град Муром се извисява бляскав и омайващ. Селско девойче, привидно свенливо и покорно, в действителност образец на мъдрост и решителност², Феврония, е била обект на местно благоговение заедно със съпруга си Петр, Муромски княз, от средата на тринадесети век до 1547 година, т. е. до момента, в който на синода на Митрополит Макарий те биват официално канонизирани (новие чудотворци) и признати за национални светци³. Иван Кологривов, предлагайки на западния читател първия последователен трактат (популярен, но прецизен) върху руската духовност, отбелязва: „Не съществува никаква биография на тези две фигури, а единствено една полуезическа легенда, истинско бижу на руския фолклор, но без каквато и да било стойност за историята на руската духовност.“⁴

Не е различно по същество, но по-изчерпателно и твърде сурово спрямо руските книжовници становището на В. Ключевски, който решително отрича агиографско достойнство на „Повест о Петре и Февронии“. „Легенда о Петре⁵ — пише Ключевски — под которым, по-видимому, разумеется умерший в 1228 г. в иночестве муромский князь Давид Юрьевич, не может быть названа житием ни по литературной форме, ни по источникам, из которых почерпнуто ее содержание; в истории древнерусской агиографии она имеет значение только как памятник, ярко освещающий неразборчивость, с какою древнерусские книжники вводили в круг церковно-исторических преданий образы народного поэтического творчества.“⁶

Предварителната картина — изходна точка на предложената тук дискусия, — ще се окаже непълна, ако не се уточнят позициите на литературоведите. Веднага ще изтъкна,

¹ Малко са изобщо женските образи в староруската литература и крайно различни помежду си, но всички омайващо красиви: от Блажената Олга до Ярославна, от Юлияния Лазаревская до Настаса Марковна.

² Прекрасен е портретът, направен с няколко замаха на четката от Д. С. Лихачев: „Феврония подобна тихим ангелам Рублева. Она „мудрая дева“ сказочных сюжетов. Внешние проявления ее большой внутренней силы скупы. Она готова на подвиг самоотречения, усмирила свои страсти. Ее любовь к князю Петру потому и непобедима внешне, что она побеждена внутренне, ею самой, подчинена уму. Вместе с тем ее мудрость — не только свойство ее ума, но в такой же мере — ее чувства и воли. Между ее чувством, умом и волей нет конфликта: отсюда необыкновенная „тишина“ ее образа.“ (Срв. Д. С. Лихачев. Развитие русской литературы X—XVII веков. Л., 1973, с. 92).

³ Е. Е. Голубинский. История канонизации святых русской церкви. Farnborough, 1970, с. 93.

⁴ I. Kologrivov. Santi russi. Milano, 1977, с. 288.

⁵ Заслужава известно внимание, защото е признак за определен манталитет, фактът, че Ключевски си позволява да заличи с лекота главната героиня, концентрирайки вниманието си изключително върху вялия и лишен от индивидуалност Петр.

⁶ В. Ключевский. Древнерусские жития святых как исторический источник. М., 1871, с. 287.

че историческите изложения по староруска литература никога не пренебрегват това „истинско бжу на фолклора“; напротив, отрёждат му справедливо място и напълно заслужено внимание⁷. Преди да се възрази, че това е истинско противоречие, ще уточня, че то е само привидно; действителността е малко по-различна. „Повест о Петре и Февронии“ (напред ППФ), чийто народно-легендарен произход е единодушно признат, се е радвала на едно дълго книжовно съществуване, образцово документирано от повече от триста и петдесет ръкописа, които доказват изключително щастливата съдба на паметника и големия интерес към него у руския потребител. Преписите покриват периода от шестнадесети век до изгрева на двадесети⁸. Точно в това неколковековно писмено съществуване намира оправдание включването на ППФ сред паметниците на литературната традиция на източното славянство.

Благодарение на необичайния характер на творбата предложените класификации не са едноименни. Не се касае до чисто формален и поради това маловажен проблем. Той е тясно свързан с определянето на жанра на паметника. Различни са изказаните мнения около жанровата принадлежност на ППФ, защото не са еднозначни и следователно не подпомагат за постигане на единодушие и засвидетелстваните в различните преписи заглавия: „Повест от жития“, „Житие и жизнь“, само „Житие“, или само „Повест“ и т. н. При това положение няма да изненада отчайващото разнообразие, което царя сред направените от специалистите класификации. Ако В. В. Кусков⁹ например подчертава, че „агиографические элементы в „Повести“ не играют существенной роли“, че в нея „отсутствуют характерные для жития описания благочестивого происхождения героев, их детства, подвигов благочестия“, за да се стигне до извода, че „жанр „Повести о Петре и Февронии“ не находит себе соответствий ни с исторической повестью, ни с агиографией“ и може да се разглежда единствено като „начальную стадию развитие жанра светской бытовой повести“, други учени изказват коренно противоположни преценки. Лурье например недвусмислено започва подглавата, посветена на *Агиографията* през шестнадесети век в руските земи, именно с този паметник, от него дефиниран „Житие Петра и Февронии“, „житийная Повесть о Петре и Февронии“ или „агиографический памятник“¹⁰.

Току-що изнесеният съвсем не е единственият висящ проблем. Множество други въпроси очакват разрешение. По-същественте могат да се сведат до: Кой и кога е записал за първи път народната легенда? Как именно се е отнесъл към устната традиция: делото му се е ограничило в едно обикновено транскрибиране или пък е придал на текста едно лексикално и стилистично одяение, чуждо на устния паметник и по-съзвучно с характера на една писмена творба? Начетеното *Предисловие* и поетичната *Похвала*, с която завършва ППФ¹¹, които биват приписани на изобретателността на Ермолай-

⁷ Срв. например (без да се цели изчерпателност); Н. К. Гудзий. История древней русской литературы. М., 1966, 281—287; В. В. Кусков. История древнерусской литературы. М., 1977, 149—153; Я. С. Лурье. Литература XVI в. — В: История русской литературы X—XVII веков. Под редакцией Д. С. Лихачева. М., 1980, 295—300; Я. С. Лурье. Литература в период образования единого русского государства. Элементы возрождения в русской литературе. — В: История русской литературы в четырех томах. Т. I. Редакторы тома Д. С. Лихачев и Т. П. Макогоненко. Л., 1980, 211—213.

⁸ За ръкописната традиция срв. „Повесть о Петре и Февронии“, подготовка текстов и исследование Р. П. Дмитриева. Л., 1979, 147—208 (по-нататък от тази монография ще бъде цитирана само Дмитриева и съответната страница).

⁹ В. В. Кусков. История. . . Цит съч., 151—152.

¹⁰ Срв. Я. С. Лурье. Литература XVI в. Цит съч., с. 294. Случаят с ППФ не е нито изолиран, нито рядкост. Ще се огранича само в един пример от староруската литература: Житието на Юлияна Лазаревская — срв. J. u. A. Lissandratos. A Reassessment of the Life of Julijana Lazarevskaja in the History of Russian Literature. — In: Studia Slavica Medialvalia et Humanistica Riccardo Picchio dicata, Roma, 1986, 1-17 и A. Giambelluca-Kossova. Crisi e restaurazione della cultura slava ortodossa. — In: Storia della civiltà letteraria russa, a cura di M. Colucci e R. Picchio (под печат).

¹¹ На тези части от ППФ Р. Пикно посети специална студия — срв. The Hagiographic Framing of the Old Russian Tale on Prince Petr of Murom and the Wise Maid Fevronija. — In: Language and Literary Theory in Honor of Ladislav Matejka, edited by B. Stolz, I. Titunik and L. Doležel, Michigan, 1982, 489—503.

Еразъм, наистина ли принадлежат на неговото перо? Това перо съвпада ли с перото на анотатора? Писменото препредаване на паметника, което е привидно разнообразно¹², действително ли носи белезите на една прекалено непринудена свобода от страна на преписвачите; или пък гъсто нашарената от разночтения картина само на повърхността има този вид и, ако се изследва с достатъчно старание, с необходимата изчерпателност и главно с подходяща методология, разкрива коренно различна същност?

Проблематиката е твърде широка, освен че доста заангажираща и на една подобаваща дискусия подхождат по-скоро размерите на монографията, отколкото ограничения брой страници на една статия. По необходимост следователно интересите трябва да се ограничат. Ще бъдат анализирани атрибуционни и критико-текстуални проблеми. Вниманието ще се концентрира не толкова върху разрешаването на такива сложни проблеми (една статия не може да замести едно критическо издание, още повече когато ръкописната традиция надвишава триста и петдесет преписа), а по-скоро върху тяхното преразглеждане, за да се очертаят с по-голяма яснота недостатъците на приложената методология, необходимостта от подмяна и начинът, по който трябва да бъде сторена тя, ако желаем да постигнем по-убедителни и близки до истината резултати.

* * *

Атрибуция. Тенденцията да се увековечават безразборно и безкритично мнения и преценки, направени от изследователите в миналото, се оказва един твърде вкоренен сред славистите обичай¹³. Не остава чужда на тази традиция и съдбата на *ППФ*. Преди сто и тридесет години е била формулирана (и все още се оказва напълно валидна — поне според страниците на известна историография — напук на собствената си съсухреност и на неимоверната си крехкост) авторската атрибуция, направена от Архим. Филарет на перото на Ермолай-Еразъм, писател-публицист от шестнадесети

¹² В. Ф. Р ж и г а — срв. неговата студия „Литературная деятельность Ермолая-Еразма,“ в „Летопись занятий Археологической комиссии, т. XXXIII, Л., 1926, 104—200 — открива четири редакции-първата от които засвидетелствувана в две версии: едната, написана от Ермолай — светско лице, втората, пак от него, но вече духовно лице, приел името Еразъм. Д м и т р и е в а — срв. с. 209—324 — раздробява ръкописната традиция на седем редакции с три варианта в първа и два във втора, както ще се види по-обстойно в следващите страници.

¹³ Два примера — сред многото възможни — за илюстрация на тази безкритичност: един, извлечен от староруската литература и един — от старобългарската. На А. А. Ш а х м а т о в (срв. неговата статия „Несколько слов о Несторовом Житие Феодосия“, ИОРЯС, 1896, т. 1, кн. 1, 46—65) дължим погрешното становище, че *Житие преподобнаго Феодосия Печерского* от Н е с т о р е колаж от повече или по-малко обемисти текстови единици, които староруският автор е заимствувал от *Житието на Св. Сава* от Кирил Скифополски. Напълно неоснователно, доверявайки се безкритично на думите на Шахматов и изхождайки от неговите позиции, ред учени (сред които се нареждат и авторитетните имена на В. А. Адрианова-Перетц и И. П. Еремин) са „съзрели“ в изложението на Несторова творба непосредственост, разпокъсаност, произволечивост и неяснота. Действителността е коренно различна. Както имах възможността да посоча вече — срв. А. Giambelluca К о с с о в а. Per una lettura analitica del „Zitie prepodobnago Feodosija Pe erskago“ di Nestore. — Ricerche Slavistiche (1981), 27—28, 65—100; Ibid., Il messaggio evangelico nella missione pastorale di San Feodosij di Kiev. Note sulla „Vita del venerabile padre nostro Feodosij, egumeno del Monastero delle Grotte“ di Nestore. — Cristianesimo nella storia (1981), 2, 371—399 — агиографският разказ на Нестор е изрядно последователен и хармонично разгърнат и най-важното, далеч по-съвършен и изискан — стилово и смислово — от творбата на Кирил Скифополски. Ако бъде четено с подходящ за една агиографска творба метод, Несторовото творение ни разкрива не само високоото творческо майсторство на староруския книжовник, но и неговите изключително богати културно-исторически и библиско-екзегетични познания. Коренно различен, но еднакво показателен, е случаят с „Похвално слово за Кирил“ от Климент Охридски. Безкритичното възприемане и преиначаване на бегли и едва ли не случайни извазки са довели до една напълно погрешна класификация на преписите, които преподават „Похвалата“. (Срв. А. Джамбелука-Коссова. Принос към изучаване на ръкописната традиция на *Похвално слово за Кирил* от Климент Охридски. — В: *Studia slavica mediaevalia*. . . , пит. съч., 287—297.)

век, десн, така поне се твърди, в кръга на Митрополит Макарий¹⁴. Причините, про-
диктували тази атрибуция, са непознати, защото липсва аргументация. Няколко пети-
летки по-късно А. Попов изказва мнението, че съществуват текстови съответствия между
Книга о святой Троице, написана от Ермолай-Еразъм и *ППФ*. Това допринася за утвърж-
даване на убеждението, че познатият днес разказ за любовта между Петр и Феврон-
ия е творение на Ермолай-Еразъм¹⁵.

Ржига в средата на двайсетте години на нашия век уточнява предполагаемото
авторско деяние на Ермолай-Еразъм. Писателят от шестнадесети век според Ржига
е записал една устна легенда, свързана с имената на Петр и Феврония; самата легенда е
била добре позната още през петнадесети век, но само в устен вариант. Ермолай я е
записал така, както я е чул (*якоже слышах*, настоява Ржига с цитат, извлечен от
ППФ), прибавяйки от себе си едно *Предисловие* (написано “в дух своих богословских
рассуждений”) и едно *Послесловие* — *Похвала* на светците. С много голяма настойчи-
вост на няколко пъти Ржига подчертава, че „агиографската“ дейност на Ермолай-
Еразъм бликва в неговата среща „с живым источником устно передаваемой легенды“
и че той „действительно записал то что слышал“¹⁶. При липса на елементи, които да
позволят една сигурна и мотивирана преценка филологическата предпазливост никога
не е прекалена, — това, струва ми се, че е накратко поучението, което се извлича от
думите на Ржига, който е склонен да сподели евентуалната авторска атрибуция на
Ермолай-Еразъм, но само що се отнася до *Предисловие* и до *Послесловие*; успоредно с
това привлича енергично вниманието върху съществуването на легендата, макар и в
устна версия, век преди това. А що се отнася до самата нея делото на Ермолай-Еразъм
трябва да се ограничи единствено в записването ѝ.

Еднаква по същество се оказва и атрибуционната преценка на А. А. Зимин: *Пре-
дисловие* и *Послесловие* на *ППФ* съдържат „ряд мест, текстуально совпадающих с
Большой трилогией Ермолая-Еразма“ и според него това е достатъчно показателно,
за да се заключи, че „о б р а б о т к а Повести принадлежит данному публицисту“,
че именно той „является лицом, записавшим народную легенду“ и за да подчертае
отново в края на своя анализ, че „публицист лишь з а п и с ы в а л и о б р а б а т ы
в а л устную легенду“¹⁷ (разредката е моя — А. Дж.-К.).

По-предпазлива (и правдоподобна) е позицията на Гудзий, който изказва убеж-
дението, че „не только устная легенда, лёгшая в основу книжной повести о них [Петр и
Феврония], но и сама книжная повесть существовала ранее канонизации обоих.
Трудно допустить, чтобы в связи с канонизацией, да ещё в пору окончательного за-
крепления официального канона жития, непосредственно на основе устной легенды
было написано такое далёкое от житийного канона произведение, как наша повесть.“
Но не само това. Гудзий красноречиво страни от всяка възможна атрибуция на Ермо-
лай-Еразъм: „в пользу такого авторского приурочения у нас очень мало неоспоримых
данных“¹⁸.

¹⁴ Срв. А р х. Ф и л а р е т. Обзор русской духовной литературы, I. Харьков, 1859, с. 211; Ibid. Русские святые, чтимые всею церковно или местно. Чернигов, 1863, с. 114. Ф и л а р е т датира „написаното“ на паметника около 1540 г., а към 1560 г. отнася „първата редакция“.

¹⁵ Срв. А. П о п о в. Книга Еразма о святой Троице. — ЧОИДР, 1880, кн. 4, с. VII—VIII.

¹⁶ В. Ф. Р ж и г а. Литературная деятельность... , шт. съч., 146—147 и 168—171.

¹⁷ А. А. З и м и н. Ермолай-Еразъм и Повесть о Петре и Февронии. — ТОДРЛ, т. XIV, 1958, 229—233 и Ibid., глава 4, „Социально-экономические воззрения Ермолая-Еразма“, в монографията „И. С. Пересветов и его современники“. М., 1958, 108—142 (особено с. 117—119).

¹⁸ Н. К. Г у д з и й. История древней русской... , шт. съч., с. 282. В рецензията на монографията на Зимин — срв. тук, бел. 17 — Гудзий изказва категорично своето несъгласие с позициите на Зимин и подчертава, че мотивировките, които се мъчат да припишат на Ермолай-Еразъм авторство то на *ППФ*, са „еще менее убедительны, чем доводы, приведенные против этой попытки“, и привлича вниманието върху необходимостта да се разполага с далеч по-убедителни и притежавали документална стойност аргументи, за да може да се разреши този висящ въпрос в полза на едната или на другата теза. (Срв. рецензията на Гудзий в „История СССР“, 1959, № 1, 216—218).

Може само искрено да се съжاليا, че върху мнението на един от най-големите познавачи на староруската литература не е било спряно необходимото внимание от страна на специалистите, за да не кажа, че становището на Гудзий понякога е било на право игнорирано¹⁹. Различни указания, както ще се види по-обстойно в следващите страници, извеждат към заключението, че правото е именно на негова страна. (Особено ако не се изпуска от поглед разгърът на агиографска дейност, разгърнала се около и под ръководството на Макарий, и почитта, която новоосветените са си спечелили от страна на автократа Иван Грозни²⁰.)

На противоположно мнение са и напразно ще се търси едно открито вземане на становище, което да аргументира тяхното несъгласие, — позициите на Гудзий са буквално игнорирани, Р. П. Дмитриева и Я. С. Лурие.

На Дмитриева дължим цитираната вече монография, посветена на ППФ²¹. Различни и безусловно ценни са приносите на съветската специалистка — от *Археографическият обзор* на цялата ръкописна традиция до десетях текста, обнародвани с различен под линия. Авторката обаче твърдо застъпва тезата, че съставител на ППФ е Ермолай-Еразъм. Петнайсетте страници, посветени на авторската атрибуция (*Ермолай-Еразъм — автор Повести о Петре и Февронии*²²), не блестят нито с бистрота, нито с убедителност; изложението твърде често е объркано и повтарящо се. Нищо ново, нито пък притежавашо доказателствена стойност, не е приведено от Дмитриева (използуването на Препис Соловецки № 287/307 съвсем не представлява авторско доказателство, в най-добрия случай той се явява преписваческо доказателство²³ в буквалния смисъл на думата — т. е. че преписът е бил снет от Ермолай-Еразъм). Ето защо изненадва привишеният изблик на щедрост (или сме пред напълно безкритично изчитане или използване на монографията?), който е довел Я. С. Лурие да разглежда атрибуционния проблем като окончателно разрешен. Именно позвовайки се на онава, що „обосновывается“ в книгата на Дмитриева, Лурие заявява: „В настоящее время, можно, по-видимому, считать установленным²⁴, что дошедший до нас письменный текст Повести восходит к времени не ранее середины XVI в. и создан писателем-публицистом этой эпохи Ермолаем-Еразмом.“²⁵

В светлината на това уверено твърдение може и да изненада фактът, че абсолютно нищо не ни дава право да окачествим Ермолай-Еразъм като писател или създател (есте-

¹⁹ Заслужава специално внимание, защото е единственото изключение. Вж. В. В. Кусков в Историю древнорусской литературы, цит. съч. Кусков предлага една образцова трактовка: не споменава името на Ермолай-Еразъм и рисува реалната картина на ППФ: очарователен текст, който пленява със своята съвест и деликатност, но уви!, анонимен.

²⁰ За поклонението на Иван Грозни пред гроба на Петр и Феврония и за издигането по негово желание на църкви, посветени на тях, в градовете Казан и Муром, срв. съответно: Полное собрание русских летописей, т. XIII, ч. 1. Спб., 1904, с. 192; Казанская история. М.—Л., 1957, 161—162; А. А. Титов. Историческое обозрение города Муром. — Труды Владимирской ученой архивной комиссии, кн. VI, Владимир, 1902, с. 46.

²¹ Срв. тук бел. 8.

²² Дмитриева, Цит. съч., 95—118.

²³ Дмитриева, Цит. съч., 114 и сл.

²⁴ Тази или подобни формули, колкото загадъчни, толкова и лишени от действителна значимост и научна стойност, се срещат твърде често в славистичните изследвания. Най-очевиден е случаят с *Пространните жития на Кирил и Методий*, които в монументалното издание на събраните съчинения на Климент Охридски — срв. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, подготвили за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов, С., 1973. — биват отпечатани именно като творби на Охридския епископ. На с. 5 например четем: „Широко застъпена е тезата, според която пространните жития са дело на един автор, като се има предвид Климент Охридски“; на с. 6: „В науката преобладава схващането, че създател и на двете тези бележити старобългарски съчинения е Климент Охридски.“ За щастие последното — поне доколкото ми е известно — издание (срв. Жития Кирилла и Мефодия. М.—С., 1986, научния редактор О. А. Князевская, коригира една толкова груба грешка).

²⁵ Срв. Я. С. Лурье. Литература в период. . . , цит. съч., с. 211. Трябва да се отбележи, защото е показателно за известен вид научна небрежност, в която прераща към монографията на Дмитриева, съветският учен цитира и изследванията на В. Ф. Ржжа и на А. А. Зимин, без обаче да даде допълнителни осветления. Това присъствие, при това предложено по този начин, е най-малкото неочаквано, защото, както се каза вече, постановките на Ржжа и на Зимин са различни от тези на Дмитриева; а от начина, по който са представени в бележката, се извлича, че те се покриват.

ствено що се отнася до ППФ), ако с тези термини трябва да се обозначи човек, който посредством един именно т в о р ч е с к и процес създава определено съчинение; нищо не ни дава това право, защото никаква конкретна податка не ни и насочва дори към подобен извод. Нищо съществено не се е променило спрямо времето, в което Арх. Филарет оповестява, без да я аргументира, своята атрибуция, както нищо не се е променило и по отношение на данните, с които е разполагал Гудзий например, за да я отрече. Но има и нещо друго.

В подготвената от Лурие „Глава пята“ на *История русской литературы* някои страници са написани от самата Дмитриева²⁶, която редува противоположни помежду си мнения и вместо да се изясни проблемът само се объркват идеите. След като е заявила, че всички редакции на ППФ стигнали до нас „восходят к тексту, написанному писателем-публицистом Ермолаем-Еразмом“ и че „именно от лица Макария, скорее всего, было сделано предложение Ермолаю-Еразму написать агиографические сочинения, посвященные муромским святым“ (изворът на тези данни е премълчан; не е ясно, нито пък лесно обяснима и употребата на мн. число!), Дмитриева, като че ли директно отчаяно някаква солидна опорна точка за една напълно лишена от здрави основи конструкция, насърчава: „мы должны признать, что у него в руках не было письменных источников“. Задължението според съветската специалистка произтича от присъствието на израза: „Да помянете же и мене прегрешного, списавшаго сие елико слышах...“ Изразът, на който се позовава авторката, обаче е лишен от каквато и да било доказателствена стойност. Намираме се пред едно от най-разпространените (заедно с *topos modestiae*) общи места при това не само в старославянските, а и изобщо във всички стари литератури.

Но даже и да искаме да приемем заедно с Дмитриева, че не са съществували писмени извори (но подчертавам: това все още трябва да бъде доказано!), и самата авторка не може да отрече, че е съществувала една добре утвърдена устна традиция при това тъй силно увличаща, та да я накара (и нея) да изпусне от погледа си основния предмет на своите съждения. Но нека ѝ дадем думата: „На Ермолая оказало такое сильное влияние народное предание о муромском князе и его жене, что он, образцованный церковный писатель, перед которым была поставлена цель дать жизнеописание святых, создал произведение, по существу не имеющее ничего общего с житийным жанром.“ Буквално изпаднал във възторг и с изисканата чувствителност на образования човек (Дмитриева говори за „удивительная чуткость“) Ермолай записва вярно и пасивно, за да го увековечи непокътнато, онова, що устнит: извори са препредали през предхождащите неговото време три века, като са се доверявали само на добрата памет на поколенията. Ермолай-Еразъм, заключава авторката „не отступил от основного художественного принципа своих устных источников, осознав важность сохранения всех нюансов в передаче диалогов как основного фактора новеллистического повествования“. И тук се налага да се спрем за момент, защото е необходимо да се направят някои бележки. Намирам, че в страниците на Дмитриева се казва всичко и неговото противоположно.

На първо място, трябва да се реши дали в лицето на Ермолай-Еразъм ще бъде съзиран и защищаван „образованный церковный писатель“, който притежава действителното писателско майсторство и следователно ловко борави с каноните, които трябва да вдъхновяват едно истинско агиографско съчинение, или не. Ако той наистина е бил такъв писател и е притежавал подобни знания и подобно майсторство, не е възможно тези негови дарби да са създали едно творение, което, въпреки че е трябвало да възхвалява подвизите на двама светици, се оказва „по существу не имеющее ничего общего с житийным жанром“, както признава и Дмитриева. Ето защо възможността името на талантливия и чувствителен писател Ермолай-Еразъм да се свърже по някакъв начин с ППФ, трябва да отпадне.

²⁶ Пак там, 266—271; приведените цитати са извлечени поредно от следните страници: 267, 268, 268 и 271. Разредките в цитатите са мои — А. Дж.-К.

Ако пък обратното — подобни знания и майсторство са му липсвали, — нямаме право да му приписваме качествата на писател „образованний“ и „церковный“; това автоматично го лишава от авторско достойнство. Следователно разполагаме с предостатъчни сигурни доводи, за да изключим и хипотезата, че лицето, което е получило от митрополита Макарий лично поръчението, за което споменава Дмитриева²⁷, може да се отъждестви с Ермолай-Еразъм. Успоредно с това отпада и възможността да го наричаме „с о з д а т е л ь“ на писмена творба.

Казаното е още повече в сила и това е второто сериозно възражение, върху което желая да привлека вниманието на специалистите, ако бъде възприето като истинно отношението на благоговейна святост спрямо устната традиция, отношение тъй добре описано от съветската авторка. Ако го споделим (и според мене трудно бихме могли да го отречем), приносът на Ермолай-Еразъм се самосвежда до този на човек, който механично аотира, преследвайки единствено желанието да предаде тази история на бъдещите поколения. Делото не съдържа абсолютно нищо творческо и отричайки на Ермолай-Еразъм писателско звание, го снижава до ранга на *преписвач*.

От която и да е гледна точка да преценяваме въпроса за авторската атрибуция не ни е възможно да се отдалечим, що се отнася до крайните изводи, от мненията, изказани от Ключевски, от Гудзий и от Кусков. Никакви данни или податки не подкрепят хипотезата, която би могла да види в лицето на Ермолай-Еразъм нещо повече или различно от обикновения анотатор, ако ли не направо и само един преписвач, преписващ на една народна легенда, съществуваща вече в писмена форма. Може да се възрази, че *Предисловие* и *Послесловие* притежават начетен характер. Несъмнено, но нищо, абсолютно нищо не упълномощава те да бъдат приписани на перото на Ермолай-Еразъм. Даже и да притежавахме неопровержими данни в полза на това авторство, то неминуемо трябваше да бъде строго ограничено в рамките именно на *Предисловие* и *Послесловие* и в никакъв случай не можеше да обхване и четирите новелстични епизода, които четем в *ППФ*. Следователно употребата на термини като а в т о р или п и с а т е л или с ъ з д а т е л, за да се определят отношенията между Ермолай-Еразъм и *ППФ*, окончателно трябва да бъде отстранена от научните изследвания.

Но тук моята дългогодишна практика на преподавател по староруска литература в Римския университет „Ла Сапиенца“ ме кара да направя едно отклонение от основната тема. Аз съм на мнение, че пред всеки, който започне да пише, или комуто бъде възложено да напише един историко-литературен профил на дадена култура, стои задължението, първо и неотменно, да основе своя труд на крайно предпазливи принципи и да предложи само неопровержими данни²⁸, защото подобни пособия се явяват основни, те са учебни помагала и следователно биват изучени или консултирани широко-машабно и не е допустимо в тях да проникват неточни, отклоняващи или явно погрешни данни. Тези недостатъци, когато са налични, за съжаление биват открити само

²⁷ Познати ни са трудностите, които е срещнал Ермолай-Еразъм, за да се утвърди като автор; познато ни е и неговото „Моление к царю“, за да получи официално признание на своите писателски дарби. Според мене все пак упоменаването, което Ермолай-Еразъм прави именно в *Молението*, че някои негови съчинения са се родили „по благословению“ — срв. Д м и т р и е в а, с. 117 — на Макарий, е прекалено неясна следа с крайно несигурно тълкование, за да може да основем на него изводи от рода на тези, които съветската специалистка прави.

Да влезеш в числото на сътрудниците на Макарий несъмнено е била една от най-жалуваните аспирации за всеки писател на онова време. Че Макарий е подбирал твърде внимателно сътрудниците си, можем да бъдем абсолютно сигурни, съдейки именно по обема на това, което ни е оставил. Според мене границите на несигурност, които е можел да си позволи при подбора, са били несъмнено минимални, защото една малка небрежност е могла да означава произвеждането на низ вреди, които да забавят сериозно или дори да опропастият работата, която се е извършвала на един вид конвейер. Всичко това ме кара силно да се съмнявам, че Ермолай-Еразъм е могъл да получи лично от Макарий поръчението особено като се има предвид и резултатът, поне що се отнася до *ППФ*, на неговото творческо. Естествено не можем да изключим възможността Ермолай-Еразъм да е предложил — не е ясно с каква мотивация, — *ППФ* да бъде включена във *Великие Четы-Минеи*; известен ни е обаче резултатът.

²⁸ Сред трудовете на съветската историография от последните петилетки излъкна с тези си качества учебникът, написан от В. В. Кусков (срв. тук бел. 7).

от специалистите, а от студентите биват възприети и заучени като истини. По този начин най-малката небрежност и неточност се превръщат неминуемо в акт, който не може да бъде определен по друг начин освен като произволен, освен че от методологическа гледна точка е крайно вреден. Тази вреда нараства особено много в случаите, когато авторитетът на учени от величината на Д. С. Лихачов, комуто е била възложена отговорността на редакцията, закрепва увереността, че съдържанието на съответния том е достоверно²⁹. Ако е вярно, както наскоро изтъкна М. Колучи³⁰, че когато се касае до издание на текстове, какъвто е случаят с поредицата *Памятники литературы Древней Руси*, започнала да излиза в Москва през 1978 година, не може да се претендира „общая редакция“ на Л. А. Дмитриев и Д. С. Лихачов да премине границите на „един повърхностен контрол с най-общ характер“. Историко-литературният синтез не само позволява, но дори изисква и налага задължително едно внимателно, добросъвестно и строго критично изчитане от страна на редактора. Именно редакторът е не само отговорен, но и поръчител, що се отнася до научната достоверност на изследването.

В конкретния случай трудно може да се прикрие изненадата, която завладява читателят, когато открие, че редакцията е на Д. С. Лихачев. Онова, което твърдят Лурие и Дмитриева е в пълна противоположност с изказаните от големия съветски учен становища и които са добре познати от многочислените му публикации. Тясно фолклорният характер на *ППФ*, нейният генезис („возникновение“) не по-късно от втората четвърт на петнадесети век и следователно абсолютната невъзможност да бъде по някакъв начин свързана с името на Ермолай-Еразъм многократно и при различни случаи са били красноречиво подчертани от възхитителното перо на Д. С. Лихачов³¹. Естествено не е изключено той да е променил становището си по въпроса, но в подобен случай е трябвало да уведоми читателя с една *Бележка на редактора*, в която уточнява, че отхвърля предните си позиции и че приема тези на Дмитриева и на Лурие. Или пък, ако пресенките на Дмитриева и на Лурие са неубедителни и за него, пак посредством Б. н. р. трябваше да изясни, че не ги споделя, но ги допуска, като остава на авторите всяка отговорност.

* * *

Критика на текста. Далеч по-сложна е проблематиката, свързана с едичионно-текстологическите аспекти и, най-общо казано, с преценката на извънредно богатата ръкописна традиция на *ППФ*. Направеното от Дмитриева издание буди недоумения още при преглеждането на съдържанието на книгата, защото под заглавието *ТЕКСТЫ* са предложени десет различни издания. Следователно ръкописната традиция наброява десет самостоятелни композиционни единици³². Броят смущава, защото се оказва прекален и за една писмена традиция, каквато е староруската, която като че ли е познала по-често работата на преписвачи-съавтори³³, отколкото тази на добросъвестни преписвачи, т. е. повече книжовници, които са изявявали творческите си наклонности, вместо да преписват вярно и точно предложения от ръкописа-извод текст.

²⁹ Редакцията и на двете „Истории на руската литература“, в които е сътрудничил Лурие, е била поверена на грижите на Д. С. Лихачев (срв. тук бел. 7).

³⁰ Срв. М. С о l u c c i. Contributi ad un'edizione critica del *Chojeze tri morja*. — In.: *Studia Slavica Mediaevalia*. . . , цит. съч., 147—162.

³¹ Срв. Д. С. Л и х а ч е в. Развитие русской. . . , цит. съч., с. 92; *Ibid.*, Человек в литературе Древней Руси. М. — Л., 1958, 104—116; *Ibid.*, Великое наследие. М., 1975, 253—259. В последната цитирана тук книга хронологическият момент е леко изместен напред — в началото на XVI век (срв. с. 253). Все пак той си остава прекалено делечен от епохата, в която живее и твори Ермолай-Еразъм.

³² В. Ф. Р ж и г а — беше вече изнесено, че разделя традицията на четири редакции: срв. тук бел. 12. М. С к р и п и л — срв. неговата статия *Повесть о Петре и Февронии. Тексты*. — ТОДРЛ, т. XVII, М.—Л., 1949, с. 224 — анализирайки ръкописите на първата редакция, открива една „особая группа“ с присъщи само за нея четения (*lectiones singulares*).

³³ Срв. Д. С. Л и х а ч е в. Текстология на материалите русской литературы X—XVII веков. Издание второе. Л., 1983, с. 85 сл.

Безспорно предимно историческият характер на по-голямата част от староруската литература и добре познатият начин на разпространение на творбите до известна степен са обусловили, а често и наложили, раждането на преписвачи-свавори. Понякога самите поръчители на ново копие или на нов екземпляр от дадена творба са изисквали и точно определен вид „сваворско“ от книжовника, който е трябвало да изпълни поръчката. Най-древният познат случай и същевременно най-емблематичният е този с преписването — претворяване на *Повесть временных лет*, извършено от Силвестър зад ст ните на княжеския манастир „Св. Михаил“ във Видобич по желание на Владимир Мономах³⁴. Но не винаги и не всички паметници са споделили съдбата на *Повесть временных лет* или тази на *Задонщина* (шест преписа—шест редакции), на *Слово и Моление Даниила Заточника* (пет различни композиционни единици), или на *Повесть о Цариграде*, приписана на Нестор Искандер, и т. н. Остава се с впечатлението, че твърде често и с голяма лекота биват приписани на преписвачи-свавори отклоненията, които характеризират ръкописните традиции. Този е най-лекият, бърз и привидно безболезнен начин за разрешаване на твърде сложни въпроси. Зад този маниер на работа обаче се крие и една погрешна методология или по-точно едно упорито смесване на критериите за преценка, присъщи за критиката на текста и интерпретативните, или тълковни, критерии, които са успешно приложими единствено за очертаване на историята на даден текст. Несъмнено при проучването на която и да било ръкописна традиция, още повече ако тя отразява паметника на православно славянство, е абсолютно невъзможно едно текстово-критическо проучване, което да е откъснато и рязко разграничено от историята на текста. Това, което е строго наложително обаче, е да се осъществи едно категорично ясно разделение между изводите, направени в резултат на единия или на другия вид изследване. Само едно подобно разделение ще предотврати да продължават да се предлагат — както все още се случва³⁵, — резултатите от една интерпретативна критика като резултати от едно критико-филологическо проучване.

Само качеството на различията между текстовите свидетелства трябва да залегне в основата на всяка критическа преценка, защото единствено качествената оценка вдъхновява критериите на критиката на текста. Следователно трябва винаги да са ясно разграничени двете нива — това на историята на текста и това на препредаването на текста; смесването им ще доведе до очертаването на картини, които са напълно погрешни било що се отнася до историята на паметника, било то до начина на неговото текстово препредаване³⁶. Подобно смесване срещаме в монографията на Дмит-

³⁴ Срв. А. А. Шахматов. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. СПб, 1908 (Europe Printing, The Hague, 1967) с. 206 сл. Ibid., *Повесть временных лет*. Петроград, 1916 (Mouton, The Hague, Paris, 1969) с. II—XXXVII.

³⁵ Срв. Р. П. Дмитриева. Сказание о князях Владимирских. М.—Л., 1955, глава 1, 14—72; авторката разделя ръкописната традиция на две редакции само защото в една част от преписите се четат едно допълнително заглавие, което цели да открие по-ясно описанието на коронясването на руските царе; в същите преписи повествованието за упадък на римската църква е заместено от данни за живота на Владимир Мономах. Текстът на *Сказанието* обаче е прецизно и пълноценно препредаден. При това единно и компактно свидетелство разделението на редакции е неоснователно. С филологическа външна прави разграничение между термина редакция Г. Н. Моисеева — срв. книгата ѝ *Валаамская беседа*. Памятник русской публицистики середины XVI века. М.—Л., 126—148 — от нея приложен спрямо един ръкопис, който основно преработва *Валаамская беседа* и един „распространен вид“, който включва преписи, чийто текст тук-таме е осеян с разширения, лесно откриваеми и отстраняеми. Б. Ст. Ангелов (срв. Климент Охридски. Събрания. . . , пнт. съч., с. 431) не класифицира и с пълно право, Ундолски препис № 1094 като „редакция“ на *Похвално слово за Кирил* само защото в текста на преписа фигурират дъгли откъси от *Пространо Кирилово Житие* — срв. по-подробно: А. Дж.-Косева. Принос към изучаване. . . , пнт. съч., 289—290.

³⁶ Естествено напълно допустими са, за да не кажа дори и добре дошли, издания, в които се обнародват един или повече преписи от същия паметник, т. е. изследвания с чисто текстово-исторически характер. Но тогава друг вид принципи трябва да вдъхновяват изданието — срв. например безупречната от тази гледна точка монография на К. М. Куев. *Черноризец Храбър*. С., 1967 — с подчертано дипломатически характер. Изследването на Дмитриева, което привидно предлага филологически издържани издания, в действителност е един опасен хибрид. Ще приведа само един пример, извлечен от дан-

риева и то прави неубедителни изводите и неразгадаема използваната терминология.

Но иска я разгледаме по-отблизо. На първо място в списъка на десетте текста четем: „Първа редакция. Авторският вариант“³⁷. Понятието „редакция“ според дефиницията, предложена в Текстология на Д. С. Лихачов, предполага една обновяващо-претворителна намеса от такова естество, че да охарактеризира индивидуално даден текст спрямо останалата част от ръкописната традиция. В една „нова редакция произведението надо прежде всего вскрыть целенаправленный характер особенностей текста. . . Редакция текста, являясь результатов сознательной целенаправленной деятельности древних книжников“, произвежда съдържателни и идеологически видоизменения в първоначалния текст³⁸. Ето защо, ако се изключат случаите, в които самият автор създава едно претворяване на своето съчинение (голяма рядкост в модерната литература, почти не съществуващи в средновековната!), понятието „редакция“ и понятието „авторски“ са несъвместими и взаимноунищожавщи се. В случая на ППФ терминът автор просто няма право на живот, защото, както бе изнесено обстоятелствено в предните страници, е заместен от творческата фантазия на едно народно множество, което наброява няколко поколения, които са онаследили легендата едно от друго по протежение на няколко века. За авторска редакция или вариант не може да се говори. Как стои обаче цялостният въпрос с редакциите?

Наистина съществуват няколко преписа — по-точно пет на брой, които по някакъв начин (но трудно определяемо по какъв начин именно) са свързани с една от големите групи преписи³⁹. Тези пет преписа са не само прекалено различни от преписите на въпросната група, но и крайно разнообразни помежду си. Налични са в случая всички характеристики, за да говорим за редакция и по-право дори за четири различни редакции, които според терминологията на Дмитриева се назовават: Третя, Причудская, Муромская и Четвертая. Това са истински претворения: Третя с по-скоро светски характер; Причудская, напротив, пресъздаване в чист агиографски стил, в който историческият разказ е скъсен до максимум, за да се осее текстът с безброй агиографски общи места; Муромская, превърнала се в нещо свършено ново и далечно, само тук таме в някой по-съществен факт припомня ППФ. И с това се изчерпва въпросът за редакциите. А другите шест текста? За да придобият по-голяма яснота забележките, които анализът налага, необходими са някои предварителни уговорки.

Преди всичко трябва да се отговори на въпроса: преценката на ръкописната традиция на ППФ (която в конкретния случай се изразява в истинско критическо сравняване на различните свидетелства) какви резултати е дала? Или, казано по-друг начин: какво се оказва, че е било препредаването на този паметник? Отговорът е напълно отчетлив: ако се изключи групата от пет ръкописа, за които току що говорих и които са в действителност един маргинален (и напълно в реда на нещата инцидент), в ръкописната традиция не са налични онези характеристики, които са абсолютно наложителни, за да можем да говорим за редакция и⁴⁰. Многочислени са, както и би се

ните под линия. Разночетенията, които принадлежат на произволно подбрани преписи, вместо да потвърдят направеното от нея разделение на ръкописната традиция, в действителност го опровергават. Ръкописи, класифицирани към *Първа редакция*. *Авторският вариант*, съвпадат в отклоненията си с Вариант МДА и Вариант Бп: срв. с. 210, 23 (с. 224, а) с. 241; с. 212, 12/с. 226/с. 242; с. 221, 75 и 82/с. 238, 29 и 35/с. 249 и т. н., и т. н.; не липсват и случаи, в които тези съпадения обхващат и двата варианта на Вторая редакция: срв. с. 222, 23 с. 239/с. 249/с. 262/с. 274 и т. н.; а твърде често и Редакция Гермогена: срв. с. 213, 72/с. 228/с. 244/с. 278; с. 216, 5/с. 232/с. 245/с. 256/с. 269/с. 281; с. 218, 93 и 9/с. 234/с. 247/с. 259/с. 271/с. 283 и т. н.

³⁷ Срв. Дмитриева, с. 209.

³⁸ Д. С. Лихачев. Текстология. . . , шит. съч., с. 132 и 138.

³⁹ Срв. по-напред казаното за т. нар. Вторая редакция.

⁴⁰ И употребата на термина трябва да се възприема в значението, дадено му от Лихачов, което отразява това на критиката на текста. (За библиографията срв. Черноризец Храбър. О писменехъ. Критическо издание. Изготвила А. Джамбелука-Коссова. Словоуказател. Изготвила Е. Дограмаджиева. С., 1980, с. 111, бел. под звездичка.)

очаквало, разночетенията или семантичните колебания, повече или по-малко съзнаемите отклонения, но неминуемо винаги сме пред обновления, грешки, пропуски или добавки, присъщи за всеки вид писмено препредаване, което покрива един период от няколко века и обхваща различни културни, географски и идеологически среди. Трябва да заключим, че независимо от учудването (но не и чак толкова голямо: нека не забравяме все пак, че *ППФ* разказва, макар и в малко необичаен вид, историята на двама чудотворци), което ще предизвика, текстът е бил вярно препредаден.

При преразглеждането и сравняването на текстовите свидетелства аз се възползвам от ценния материал, предложен от Дмитриева в нейната монография. Желая да подчертая, че твърде често направените от нея преценки не са погрешни, но невябави, или по-скоро почти никога, от тези преценки не са направени подобаващи или изчерпателни изводи. Явно тук вината трябва да се припише не една методология, която се оказва неподходяща, защото се основава на неясни и подвеждащи критерии за преценка, които неминуемо водят до необезидетелни или направо погрешни крайни резултати. Но нека ги разгледаме по-детайлно.

Дори и едно не особено задълбочено изчитане на издадените от Дмитриева текстове лесно убеждава, че устната традиция е била затвърдила един текст, който прекалено трудно е можел да стане обект на своеволна и безразборна намеса. Това, което Дмитриева нарича „Первая редакция“ (и подразделя на три в а р и а н т а — авторски, Бп и МДА), група на двеста преписа. Неопровержима истина е, че разночетенията (*varia lectio*), които отличават тази група, притежават характеристики, които са присъщи за най-нормалното писмено препредаване⁴¹. Тази действителност е толкова очебийна, че дори и съветската специалистка трябва да признае, че „в целом текст Повести по всем трем вариантам одинаков, отличия выражаются в виде отдельных фраз и слов, почти не отразившихся на содержании произведения“⁴². Следователно и в светлината на изказаното от Дмитриева намира пълно оправдание твърдението, обусловено от действителното състояние на текстовите свидетелства, че не трябва да говорим за р е д а к ц и и и в а р и а н т и, а за група преписи, която може да се отъждестви с едно разклонение на традицията; група преписи със свои вътрешни разклонения и вероятно богата, или поне така изглежда, с апографи (*codices descripti*)⁴³. Не е трудно следователно да се възстанови текстът на родоначалника на тази група. Но, за да се постигне това, трябва преди всичко да се отърсим от предразсъдъчната постановка, че най-древният препис = най-верния препис (*codex vetustissimus = codex optimus*) отдавна, поне в теоретичен план, отречена и от съветската школа. Каз-

⁴¹ Не се отдалечава от тази действителност и Препис МДА № 224. Всички отличия, присъщи за този препис, издат желанието на преписвача да изяви своите знания. Намесите му в действителността не засягат съществуващата разказвателна тъкан, не са внесли в нея промени, защото се явяват, тъй да се каже, своеобразни а п л и к а ц и и. Откриват се с лекота и благодарение на лексикално-стиловото различие. Някои от тези а п л и к а ц и и са с чисто агиографски нюанси (реакцията пред едно чудо; непоклитимостта на вярата; отричането от личния живот, за да бъде положен в ръцете на Бога и т. н.), други отразяват един тематичен мотив, прекалено скъп на староруската литература още от времето на Киевска Рус — необходимостта от безусловно подчинение на по-големия брат, мотив в конкретна случай третиран на фона на новата идеология на централизираната държава. В други преписи на ръкописната традиция на *ППФ* — срв. тук бел. 49 — откриваме същия мотив, но с характеристики, които го доближават максимално до първороните. Срв. и В. Ф. Р ж и г а. Литературная... , цит. съч., с. 184 сл.

⁴² Срв. Д м и т р и е в а, с. 52.

⁴³ Това е заключението, което налага (липсват в изложението на съветската авторка фактически данни) „Схема. Взаимоотношения списков Первой редакции Повести о Петре и Февронии“, обнародвана на с. 72 от монографията. Ако въпросната схема се разчете, както изобщо се различа всеки *Stemma codicum*, трябва да заключим, че всички преписи възлизат към Соловецки ръкопис № 287/307. Или казано по друг начин, този ръкопис е родоначалник — извод/*exemplar* и всички други преписи (пряко или посредством едно или повече междинни звена) трябва да бъдат смятани за негови копия (*codices descripti*).

Несъмнено генетичните връзки са доста по-различни, но този пример е достатъчно показателен и прекрасна илюстрира не само противоречията, които се съдържат в монографията, но и до каква степен една неточна методология (без друго, именно използваната методология е главната виновница) може да отклони един сериозен, съвестен и наистина надарен с елегантна литературна чувствителност учен, какъвто е Д м и т р и е в а.

вам поне, защото случаят, който тук главно ни интересува, е доста тежък и връща филологията десетки години назад.

Направеното от Дмитриева издание на текстовете дори не се основава на един подбран с подходящи критерии препис⁴⁴, който бива коригиран, там където неговото четене се оказва погрешно или неприемливо, посредством свидетелството на другите ръкописи. Много по-лесно и пъргаво се издава най-древният препис, без да се внасят каквито и да било поправки и регистрирайки под черта разночетенията, които са извлечени от другите преписи със същата генетична принадлежност (на съответния вариант и редакция), но без да се обосновават критерийте, които са ръководили въпросния избор. А самият избор от своя страна съвсем не е лека работа предвид изключително високия брой преписи, принадлежащи на същата група и поради липсата, поне доколкото успяваме да извлечем, защото никакви пояснения не са дадени, на едно критическо сравняване, което да не се обуславя само от формални оценки и да е произвело едно вътрешно разделение на преписите.

Според моята преценка съществуват всички предпоставки, за да сведем трите текста до един: достатъчно е да съумеем да прочетем и преценим текстовите свидетелства, без да се повлияваме от предубеждения или предрешени тези; трябва само да четем и преценяваме със съзнанието, че и писменото препредаване като всяка човешка дейност може да се окаже носител — нещо повече: неизменно винаги е носител(!), на грешки, които трябва да бъдат отстранени. Критическото сравняване на преписите не е нито лека работа, нито бързо осъществимо дело, напротив, то е крайно трудоемко, изисква доста време и много енергия. Все пак то си остава единственият сериозен подход към проблематика, която ни интересува: да установим възможно най-точно начинът, по който дадена творба е била препредадена през вековете и какви са реалните перспективи, за да достигнем до първичния текст на тази творба.

Привидно по-сложна изглежда картината, която предлагат преписите на т. нар. Вторая редакция със своите два варианта в класификацията на Дмитриева. „Повесть о Петре и Февронии во Второй редакции — пише авторката на монографията — подверглась старательной переработке на протяжении всего текста, хотя по существу содержание Повести осталось неизменным (разреждатка е моя — А. Дж.-К.) допълнителных эпизодов и каких-либо новых известий из жизни героев в нее включено не было.“⁴⁵ На пръв поглед може да се открие едно доста сериозно противоречие, но в действителност не е така; или по-точно недоразумението се крие единствено в самата класификация, която е неправилна: и тук нямаме право да говорим нито за „редакция“, нито за „варианти“. Може и да изненада самият факт, но независимо от това, че се намираме пред едно текстово свидетелство, което е било подложено на многочислени намеси⁴⁶ (на които между другото сме в състояние да определим с точност размера, както и характера), то е запазило „неизменното“ си.

Намесите са били продиктувани от точно определена нужда и именно в нея са измерили своята причина и своето оправдание. Както самата Дмитриева е открила „текст Второй редакции Повести читался во время торжественного богослужения. . . в самом

⁴⁴ Както са сторили например за изданието на *Хождение за три моря* от А. Никигин — срв. Памятники литературы древней Руси, вторая половина XV века. М., 1982, 444—477 и 655—663 — М. Д. Каган-Тарковская и Я. С. Лурье. За недостатъците, съвсем не за пренебрегване, на това издание срв. цит. тук в бел. 30 статия на М. Колучи.

⁴⁵ Срв. Дмитриева, с. 125.

⁴⁶ Всички те трябва да бъдат отнесени към перото на книжовника, снел родоначалника на т. нар. „Вторая редакция“. Напълно невероятна (не само защото съвсем е лишена от аргументация), освен че е прекалено сложна, но я приваждам единствено, защото позволява да се добие представа до каква степен погрешната методология води направо към затыване в благото на противоречията, хипотезата, че сме пред *editio variorum* („контаминация текстове разных групп Первой редакции“), както пише Дмитриева, компилирана специално „для создания источника положенного в основу Второй редакции“. — срв. с. 125.

тексте сохранились пометы ритуального назначения⁴⁷. Оттук и безапелационната необходимост — но съветската специалистка не я е забелязала — текстът да бъде ясно разбираем за ухото на когото и да било (дори и за най-простия интелект) от масата народ, който е пълнел църквите по време на литургията. Това е наложило едно опростяване с пояснителен характер, което е преследвало едно непосредствено възприемане на текста, текст, който, така както ни е предложен от „Первая редакция“, се е оказвал трудно разбираем при слухово възприятие. По този начин в разказа са проникнали безброй несъществени прибавки или лексикални подмени, които ни карат да говорим не за редакция, а за целенасочено „вулгаризиране“ (или популяризиране), което понякога е засегнало по-дълги пасажии, но главно някои възлови моменти от историята. Дмитриева изказва съжалението, че тези намеси „с обяснениями мотивировок поступок героев“, „с включением преждевременных объяснений“ разрушават „новеллистическую напряженность“ на разказа, унищожават „эффект неожиданности“⁴⁸. И това е несъществено истинно, но не особено съществено в общия чисто критико-текстологически и едиционен план на преценка. Не трябва да изпускате от погледа си, че, както бе вече изтъкнато, алтернативата е била „наказанието“ вероятно на по-голямата част от аудиторията да остане в невежество, т. е. да не разбере за какво се говори; а това от своя страна е означавало да се обезцели и самият ефект от литургичното четене. Очевидно, който е трябвало да направи щото ППФ да бъде използвана по време на църковните обреди, е извършил работата си със завидна вешина и уважение към текста: само по този начин може да се обясни останалото непокътнато съдържание на паметника и запазената идеологическа постановка на разказа въпреки неговото „превършане“ в текст, разбираем от всички⁴⁹.

Към родоначалника на това деликатно дело възлизат (пряко, посредством междинни посредници или бива използван като извор за сравнения, т. е. контаминация, както ще се види след малко) близо сто и двадесет ръкописа. Аз изключвам възможността да се говори за присъствие на „варианти“ между тях. В действителност било ръкописите „с подзаголовками“, било тези „без подзаголовков“ съдържат същата дълга поредица от отклонения с чисто пояснителен характер, които доказват тяхното родство и при това твърде ясно. Първите, в които освен въпросните „подзаголовки“ се четат и някои не особено съществени прибавки⁵⁰, възникват чрез посредничеството на

⁴⁷ Дмитриева, с. 125, бел. 21.

⁴⁸ Дмитриева, с. 131.

⁴⁹ Тук ще приведа само един пример, за да се добие по-ясна представа за характера на намесите, наложени от новото предназначение на ППФ (за другите срв. Дмитриева, 125—126). В преписите на „Первая редакция“, че подстрекателството на дявола възбужда и подхранва омразата на муромските боярски жени против княгинята от простолоден (селски) произход не е открито изразено, но недвусмислено се подразбира от контекста. Във „Вторая редакция“, където нищо не е трябвало да бъде оставено на случая (или, казано по друг начин, на интуицията на слушателя), това е изразено недвусмислено посредством обичайната древна формула: „ненавидяя же добра враг дьявол вложи ненависть...“ (срв. Дмитриева, с. 258, 271).

Интересно е, че и в тези преписи отношенията между братята Павел и Петър са по-ясно очертани и охарактеризирани посредством едно от най-типичните общи места (*topoi*) на киевската литература: общото място за абсолютно и почти идолопоклонно покорство пред по-големия брат, общо място, което се ражда с мъченичеството на Борис и Глеб и което прекосява като червена нишка не само *Повест временных лет* (и естествено цикъла, посветен на невръстните синове на Владимир Святославич, убити от наемниците на брат им Святополк), но и цялата киевска литература, за да мигрират по-късно към други земи и най-редовно да излизат на повърхността, през различни епохи и в различни паметници, шом условията го изискват. Това присъствие в нашия текст не трябва да изненадва, защото преписите на „Вторая редакция“ възлизат към началото на XVI век (срв. Дмитриева, с. 191 и 199), епоха на пълно разорение, повсеместна печал и отсъствие на централна власт, на вътрешни междуособици и външни агресии, които, ако, от една страна, извикват в паметта една от най-честите страници на Киевска Рус, от друга, са обусловили откриването на славната традиция на Древна Рус и на нейното духовно наследство, което се превръща в извор, предизвикващ надежди и подтик към свобода и независимост.

⁵⁰ Например в края на първия епизод четем коментара: „Понеже и брань его не быше с человеком, но с дьяволом, тако подобаше и исцелену быти не от человек, но от божественных сил, по реченному словеси господню во святем Еуангелии...“ (с. 254); или „но все житие свое в смиреннии, и в кротости, и во страсе божиин провозающе“ (с. 258).

един междинен протограф: именно на това ниво са влезли във въпросните преписи тези отличия, присъщи само за тях. А що се отнася до ръкописите, които са лишени от „подзаголовки“ можем да твърдим, че са възникнали направо от родоначалника-вулгаризатор.

Всички необходими изходни данни са налице, за да се опитаме да дадем отговор на най-същественния въпрос: можем ли да твърдим в конкретния случай, че терминът „обновител“ се покрива с този на „редактор“, което при един положителен отговор ще ни позволи да говорим за „редакция“, що се отнася до характера на това текстово свидетелство? Не е лесно да се даде отчетлив или рязък отговор. От една страна, повтарям го, намесите банализират, опростяват, тривиализират, но не променят, не подравят нито историята, нито идеологическата постановка на ППФ. А и тяхната честота не е постоянна: далеч по-многочислени във втората част на първия епизод и по протежение на целия втори, почти липсващи в трети и в четвърти. Освен това всички те са лесно ограничими и още по-лесно отстраними. Всичко това насочва към отричане и на редакцияната класификация.

От друга страна обаче, неопровержимо стои желанието да се обнови, съзнанието да се тривиализира, макар и твърде своеобразна да е тази целенасоченост — нищо не се променя в същината на съществуващото вече и нищо ново не се прибавя, което да се окаже чуждо на разказаната история! По този начин независимо от факта, че „обновлението“ е било преследвано напълно съзнателно, с еднаква съзнателна решителност биват отбранявани съдържателните стойности на ППФ. Ето защо аз съм на мнение, че в конкретния случай трябва да признаем, че се намираме пред група преписи, които предлагат едно текстово свидетелство, чиито характеристики са по-близко стоящи до тези на разклонението (или под разклонението) на традицията, отколкото до редакцията. Следователно и що се отнася до „Вторая редакция“ въпросният термин трябва да отпадне.

Пряко свързан с тази група преписи се оказва и текстът, обнародван от Дмитриева като „редакция Гермогена“⁵¹. В преценката на съветската специалистка основният текст на това свидетелство принадлежи на „Первая редакция. Авторский вариант“, но мненият редактор „воспользовался текстом Второй редакции и, кроме того, внес правку от себя“⁵². Преценката не е съвсем неточна, но изводите са объркани.

Веднага трябва да се отстрани съмнението, че въпросният текст може да се окаже като „редакция“. Много по-просто предаденото в обединените под това наименование ръкописи текстово свидетелство е контаминирано и съвсем не представлява проблем неговата класификация. С положителност принадлежи на първото разклонение на традицията (според моята преценка на ръкописите); еднакво сигурна се явява и контаминацията му от второто разклонение и се касае до контаминация, възлизаща направо към родоначалника на групата (или пък към един негов пряк и точен потомък, комуто са били чужди разширенията, налични в ръкописите „с подзаголовками“).

В конкретния случай по-интересен е обаче фактът, че само тук откриваме неочаквани намеси, които са концентрирани главно в рамките на *Предисловие*, но не се е спасило напълно и *Послесловие*. Че се касае до интервенции, които трябва да бъдат наистина приписани на Гермоген (както, най-общо, и самата контаминация, за която казах), изглежда твърде съмнително. Еднакво неубедително звучи оправданието за тези промени, предложено от Дмитриева: „Гермоген видимо чувствувал себя уверенным в знании богословской литературы.“⁵³ Всички намеси се свеждат до съкращения (про-

⁵¹ Атрибуцията на перото на патриарх Гермоген е твърде съмнителна. Мисля, че сме в състояние да изключим възможността неговото име да е било заличено от преписвачите (срв. Дмитриева, с. 133), след като в негово лице е била възпята единствената крепост, мощна и непобедима, символът на руския патриотизъм, духовния и военен водач към възвръщане на Московския суверенитет — срв. *Новая повесть о преславном российском царстве и великом государстве московском*. — В: Русская повесть XVII века. Составитель М. О. Скрипиль. Редактор И. П. Еремин. Л., 1954, 9—28. По-благоприятна изглежда хипотезата някой напълно неоправдано да е внесъл неговото име в преписа, отколкото да си е позволил да го заличи.

⁵² Дмитриева, с. 133.

⁵³ Дмитриева, с. 134.

пуксите се отнасят до описването на естеството на св. Троица и до нетления живот), някоя кратка прибавка (с пояснителен характер и следователно без значение) и една подмяна („в прекрасный рай еже наслаждатися. . . род человеческий смерть вниде“ е заместило „любя же в человечестем роде. . . в разум истинный привести“⁵⁴); според мен да се търси обяснение за техния генезис в „знании богословской литературы“ е малко наивно. Даже и най-малограмотният сред преписвачите е бил в състояние да направи тези отклонения, защото съвсем не са изисквали специално познание на богословската литература, напротив, можело е дори да се игнорира съществуването ѝ. Любопитен е фактът — но не и нещо повече, — че само тук се срещат забележителни интервенции; в останалата част от традицията, когато тези „начетени“ компоненти на ППФ са будили смущения (неизвестно от какъв именно характер, защото този проблем не е бил засяган досега, а би било интересно да му се посвети едно специфично дирене), се е предпочитало тяхното изпускане: понякога бива прескочено *Предисловието*, понякога *Послесловието*, не рядко и двете⁵⁵.

* * *

В заключение може да се каже, че съществуват всички предпоставки, за да се издаде един единен текст, който да се приближава максимално до онзи, който е сложил началото на книжовното приклучение на тази прекрасна легенда. За да се реализира подобна задача, трябва да се използват равностойно свидетелствата на цялата ръкописна традиция (включително и онези пет преписа с преработен текст, които са носители на мащабно малки порции от препредаден текст, но все пак в състояние да насърчат или насочат издателските избори). Всички предложени в нея данни трябва да се подредят грижливо, за да може с по-голяма лекота и вероятност за правдивост да бъде преценена неподправеността на четенията, които трябва да се предпочетат, и погрешността на онези, които трябва да се отхвърлят и изолират в критическия апарат⁵⁶. Подготвителните проучвания — на първо място монографията на Дмитриева — ще облагодетелствуват много бъдещия издател. Не остава друго освен да се надяваме да се намери скоро един старателен издател и да му пожелаем лека и ползотворна работа.

Що се отнася до текста на „Повесть о Петре и Февронии“, той винаги ще намери безброй читатели, които да се вълнуват пред пленителната свежест на разказа независимо от това, че не може да бъде приписан на перото на един и точно определим автор.

⁵⁴ Дмитриева, съответно с. 210 и с. 276.

⁵⁵ Дмитриева, 148—207.

⁵⁶ Отхвърлените разночетения задължително трябва да влязат в критическия апарат, за да предоставят на всеки, който използва изданието, възможността да прецени не само работата на издателя, но и самото свидетелство на традицията.